DOI: https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2023-64-08
УДК 930.2:82-6Ґете]:378.4(477.54-25)(091)”1803/1804”

Ольга Вовк
кандидатка історичних наук
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Майдан Свободи, 4, 61022, Харків, Україна
Email: o.i.vovk@karazin.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1991-4385

Олена Бєлозьорова
кандидатка філологічних наук, доцентка
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Майдан Свободи, 4, 61022, Харків, Україна
Email: byelozyorova@yahoo.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6668-5685

«БЕЗ ЗВОЛІКАНЬ БЕРУСЯ ДО ВИКОНАННЯ СЬОГО ПРИЄМНОГО ОБОВ’ЯЗКУ»: РОЛЬ Й. В. ҐЕТЕ В ІСТОРІЇ ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЙОГО ЕПІСТОЛЯРІЇВ

Як цитувати: Вовк, О., Бєлозьорова, О. «Без зволікань беруся до виконання сього приємного обов’язку»: роль Й. В. Ґете в історії Харківського університету крізь призму його епістоляріїв. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*, вип. 64, 2023, с. 171-192. DOI: https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2023-64-08

How to cite: Vovk, O., Byelozyorova, O. “Without Delay, I Set Out to Fulfill This Pleasant Duty”: The Role of Johann Wolfgang von Goethe in the History of Kharkiv University Through the Prism of His Correspondence. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: History*, no. 64, 2023, p. 171-192. DOI: https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2023-64-08 (In Ukrainian)

© Вовк О., Бєлозьорова О., 2023
This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

У статті вперше українською мовою публікуються тексти листів усесвітньо відомого німецького державного діяча, поета, письменника, мислителя і природодослідника, основоположника німецької літератури Нового часу Йоганна Вольфганга Ґете (1749–1832), що розкривають його участь у процесі підбору перших професорів для Харківського університету. Стисло висвітлено історію взаємозв'язків Й. В. Ґете з представниками Харківського навчального округу та Харківського університету на початку XIX ст. Простежено історію публікування листів Й. В. Ґете, відзначено, що до цього часу їх майже не досліджували фахівці з історії Харківського університету. Наведено тексти семи епістоляріїв, опублікованих за повним «Ваймарським виданням» творів Й. В. Ґете і перекладених з німецької мови. Найперший лист датований 27 листопада 1803 р., останній — 13 вересня 1804 р. Листи були адресовані попечителю Харківського навчального округу графу С. Й. Потоцькому, попечителю Віленського навчального округу князю А. Є. Чарторийському, а також німецьким купцям та чиновникам, з якими вирішувалися нагальні фінансові та організаційні питання на етапі переїзду перших німецьких професорів до Харкова. В текстах ідеться про майбутніх професорів Харківського університету Й.-Б. Шада, Л. Шнауберта та М. Г. Пільгера, ад'юнкта Ґ. Райніша, також згадано імена інших кандидатів, які не поступили на роботу до Харківського університету з різних причин. В листах обговорюються різні аспекти організації освітньої та наукової діяльності в Харківському університеті нових професорів, порушуються питання соціально-економічного забезпечення їх та їхніх родин. Усі листи забезпечені науковими коментарями. Представлені джерела дають змогу в динаміці представити складний процес пошуку професорських кадрів до нового Харківського університету.

Ключові слова: **Йоганн Вольфганґ Ґете, Харківський університет, Слобідська Україна, Німеччина, XIX ст., джерела особового походження, історія освіти, історія науки**.

2023 р. ознаменувався кількома вікопомними для Харківського університету ювілейними датами. 10 лютого (н. ст.) виповнилося 250 років від дня народження Василя Назаровича Каразіна (1773–1842) — видатного вченого і громадського діяча, який став головним натхненником та центральною фігурою в реалізації «університетського проєкту» в Харкові (Posokhov 2015). А 5 лютого (н. ст.) минуло 220 років зі створення Харківського навчального округу — одного з шести перших у Російській імперії адміністративно-територіальних відомчих

утворень, покликаних здійснювати місцеве управління навчальними закладами Міністерства народної освіти (до створення якого, до речі, долучився і В. Н. Каразін) (Bakirov ta in. 2004, 16–35).

Першим попечителем Харківського навчального округу був призначений граф Северин Йосипович Потоцький — представник давнього і знатного роду, відомий державний і громадський діяч. Через сімейні обставини (хвороба батька) він на початку 1803 р. був змушений виїхати за кордон, де перебував до весни 1804 р. Утім, С. Й. Потоцький, попри цей від'їзд (протягом якого його обов'язки були покладені на попечителя Петербурзького навчального округу М. М. Новосильцева), не полишав піклування про університет. Зокрема, він активно шукав серед професорів західноєвропейських університетів кандидатури, які мали поповнити штат майбутнього навчального закладу (Zaitsev ta in. 2015, 240).

Одним з тих, до кого звернувся по допомогу попечитель Харківського навчального округу, був усесвітньо відомий німецький державний діяч, поет, письменник, мислитель і природодослідник, основоположник німецької літератури Нового часу Йоганн Вольфґанґ Ґете (Johann Wolfgang von Goethe) (1749–1832). Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. він доклав значних зусиль для розвитку Єнського університету: сприяв проведенню низки адміністративних реформ, домігся розширення факультетів природознавчого профілю й організації першої хімічної кафедри, заснував ботанічний сад, розпочав збирання колекції мінералів тощо. Тож С. Й. Потоцький мав обґрунтовані причини просити сприяння саме цього геніального наукового, культурного і державного діяча.

У пропонованій публікації наведені перекладені українською мовою сім листів Й. В. Ґете, які безпосередньо відображають його участь у процесі підбору німецьких професорів для штату Харківського університету. Вони були написані з листопада 1803 р. до вересня 1804 р. Серед адресатів — найвищі державні чини Російської імперії, С. Й. Потоцький та А. Є. Чарторийський, які в той час опікувалися відповідно Харківським та Віленським навчальними округами, а також німецькі купці та чиновники, з якими вирішувалися

поточні фінансові та організаційні питання під час переїзду перших професорів з Єни до Харкова. В листах згадано імена майбутніх професорів Харківського університету Й.-Б. Шада, Л. Шнауберта та М.-Г. Пільґера, ад'юнкта Ґ. Райніша а також інших претендентів, які з різних причин не зайняли харківської кафедри. Обговорено питання організації професійної діяльності та соціально-економічного забезпечення професорів на новому місці. З листів читач має змогу на прикладі окремого епізоду побачити динамічний процес пошуку перших кадрів до Харківського університету.

Уже після відкриття Харківського університету на знак вдячності за допомогу в підборі професорів Й. В. Ґете був обраний Почесним членом Харківського університету. У відповідь видатний німецький мислитель, який був визнаним знавцем і колекціонером мінералів, надіслав до Харкова у подарунок гранатовий браслет (за європейськими повір'ями, гранати символізують наполегливість і силу, стійкість і відданість). Нині він представлений в експозиції Музею природи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (Bakirov 2020, 24).

***

Публікація листів Й. В. Ґете розпочалася ще з XIX ст. Повне оригінальне видання «Твори Ґете, видані за дорученням великої герцогині Софії Саксонської» ("Goethes Werke: Herausgegeben im Auftrage der Großherzogin Sophie von Sachsen"), яке виходило друком у Ваймарі з 1887 р. до 1919 р., становило 133 томи — з них 50 томів епістоляріїв. Однак тривалий час доступ фахівців з історії Харківського університету до цих джерел був обмеженим.

Зокрема у XIX ст. опубліковано кілька книг, що описували історію цього навчального закладу. Найґрунтовнішою з них варто визнати працю Д. І. Багалія «Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам)» («Досвід історії Харківського університету (за невиданими матеріалами)») (Bagaley 1894), в якій автор на великому джерельному матеріалі детально описав і процес пошуку та відбору перших іноземних професорів. Однак робота над першим випуском першого тому цієї монографії (вийшов друком

1894 р.), що саме торкався перших десятиліть існування Харківського університету, велася ще до того, коли згадані листи Й. В. Ґете були введені в науковий обіг у «Ваймарському виданні» (відповідні томи вийшли друком 1894 і 1895 рр.) (Goethes Werke. Goethes Briefe. Bd. 16 1894; Goethes Werke. Goethes Briefe. Bd. 17 1895).

Протягом майже всього XX ст. інтерес дослідників до взаємозв'язків між Й. В. Ґете та Харківським університетом майже не спостерігався. Можна припустити, що причиною цього були як прагнення відділити «новий», відновлений у 1933 р. університет від «старого», дореволюційного, так і обмежені можливості доступу до повного «Ваймарського видання».

Водночас варто відзначити низку публікацій перекладів листів Й. В. Ґете, що були в цей період. Наприклад, у 1932 році до 100-річчя від дня його смерті вийшов друком спеціальний випуск часопису «Литературное наследство» («Літературна спадщина»). О. Г. Габричевський опублікував у ньому автографи Й. В. Ґете (німецькі оригінали та їх російські переклади), що зберігалися в архівних, музейних та бібліотечних фондах закладів СРСР (Gabrichevskiy 1932). Один з них являв собою першу частину листа до С. Й. Потоцького від 19 липня 1804 р., повна версія якого подана під № 6 у цій статті. Однак, як зазначав сам О. Г. Габричевський, відтворений та описаний в його публікації матеріал був вельми строкатим та певною мірою випадковим (Gabrichevskiy 1932, 817).

У 1988 р. опубліковано двотомник листування Й. В. Ґете та Ф. Шіллера в перекладі російською мовою (J. W. Goethe — F. Schiller Vol. I 1988; (J. W. Goethe — F. Schiller Vol. II 1988). Проте в наведених текстах не згадано клопоти з пошуку професорів до Харківського університету. Лише в одному листі, датованому 4 травня 1802 р., можна знайти побічно пов'язаний з цим сюжет: Й. В. Ґете пише, що Ф. Шіллер здав свій садовий будиночок «одному філософу» — Й. Б. Шаду (J. W. Goethe — F. Schiller Vol. II 1988, 384).

Наприкінці XX — початку XXI ст. з «Ваймарським виданням» ретельно попрацював харківський філософ, доктор філософських наук В. О. Абашнік. Проте у своїй монографії з історії харківської

університетської філософії він навів лише цитати з листів Й. В. Ґете, що стосувалися університетського питання в Харкові (Abashnik 2014, 57–275). Нещодавно було опубліковано три листи Й. В. Ґете до С. Й. Потоцького (подані тут під № 3, 6 і 7), поєднані з іншими джерелами, що стосувалися підготовки Харкова до відкриття в ньому університету (Vovk, & Byelozyorova 2020). Однак ця публікація не охопила повний комплекс відомих епістоляріїв Й. В. Ґете, що торкалися б історії Харківського університету.

Отже, спеціально комплекс листів Й. В. Ґете, безпосередньо присвячених пошуку професорів до Харківського університету, у вітчизняному науковому просторі ніколи раніше не виокремлювався. Усі наведені в цій статті листи публікуються українською мовою вперше.

***

Відбір історичних джерел, текстологічне опрацювання, підготовку науково-довідкового апарату здійснила канд. іст. наук, заступниця директора Центру українських студій та краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна О. І. Вовк. Переклад з німецької мови належить канд. філол. наук, доцентці кафедри іноземних мов професійного спрямування факультету іноземних мов Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна О. М. Бєлозьоровій. Укладачі вдячні Е. Валлішу (м. Берлін, ФРН) за сприяння, яке він надав під час пошуку листів Й. В. Ґете, та випускнику історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Д. С. Ракову за технічну допомогу під час роботи з текстами.

1. До С. Й. Потоцького[1]

27 листопада 1803 р., Ваймар

Високошляхетний графе,

Високочесний добродію.

Довіру, якою Ваша Поважність ушанували мене, забажавши почути мої рекомендації щодо деяких кандидатур для Харківської академії[2],

я спробував виправдати у доданій уклінній доповідній записці й чекаю тепер подальших настанов Вашої Поважності.

Ваш лист від 12 жовтня[3] потрапив до моїх рук лише 10 листопада, внаслідок чого я не міг зібрати довідки з різних джерел раніше.

Я бажав би, щоби мої листи прибули не з запізненням, і перепрошую за те, що пишу рідною мовою[4], оскільки я нею можу найточніше висловити свої думки.

Водночас зізнаюся, що не зміг розшифрувати місце, звідки Ваша Поважність надіслали листа, тому наважусь передати його через Його Поважність пана князя Чарторийського[5].

Засим сподіваюся на Вашу милостиву пам'ять і чекаю подальших рішень рр[6].

В[аймар], 27 листопада 1803 року.

[Додаток]

Уклінна доповідна записка.

Його Поважність, пан сенатор граф Потоцький, бувши куратором Харківської академії, повелів нижчепідписаному зайнятися питанням призначення професорів на різні, поки що вакантні, посади.

Завдячуючи знайомству з багатьма мужами, зібравши всі відомості та провівши належні перевірки, без зволікань беруся до виконання сього приємного обов'язку.

На посаду професора моралі, природного права та загального державного права, а також для читання всіх лекцій, присвячених питанням теоретичної та практичної філософії, можна порекомендувати пана доктора Шада[7].

Уроджений франконець, близько сорока років[8], він змалку займався вивченням стародавніх і нових мов, особливо стародавньої літератури, затим присвятив себе переважно філософії, вивчив догми різних християнських церков, законодавство в цілому, не обійшовши увагою історію, старанно пізнавав мистецтво риторики. Завзято працював, бувши членом різних літературознавчих і критичних інституцій.

Уже сім років, як він мешкає в Єні, де, з одного боку, продовжує свої філософські пошуки, з іншого — прагне поглибити емпіричні знання,

необхідні філософові. У додатку надається перелік робіт, виданих ним протягом останніх чотирьох років[9]. До друку готовий його Компендіум філософії моралі, природного права та політики. Попри високу конкуренцію в галузі лекцій з філософії, він ніколи не відчував нестачу слухачів. Його хвалять за ясність та ємність викладу, і він не проти розширити свою сферу діяльності.

Щодо хімії можу порекомендувати пана Людвіґа Шнауберта[10], сина місцевого заслуженого придворного радника Шнауберта, близько 24 років[11]. Він рано зробив собі ім'я на поприщі природничих наук у місцевому університеті, після чого його взяли в Ерфурт, в інститут хімії та фармацевтики[12] пана Троммсдорфа[13], там він вивчав практичну хімію, аптекарську справу і необхідне для цього товарознавство, офіційно був допущений до викладання в аптеці, й закінчив навчання, ставши фаховим аптекарем.

Далі він повернувся до Єни і з завзяттям взявся до вивчення численних новітніх робіт з хімії, опублікував усілякі статті в журналах з хімії, перелік [яких] дається у додатку, отримав ступінь доктора наук і збирається після Великодня приступити до лекцій.

Хоча й сей муж також не має особливої причини залишати Єну, проте йому, як активній людині, що має попереду все життя, видалося надзвичайно привабливим запрошення до Академії під заступництвом такого великого монарха. Щодо його особливих побажань нижче наважусь написати докладніше.

На посаду професора фізики та прикладної математики абсолютно підійде професор пан Йоганн Карл Фішер[14]. Народився в Тюрінґії, в юності навчався в різних авторитетних школах, яких багато в Саксонії та Тюрінгії, а в Єнській академії[15] він старанно й відмінно студіював математику, фізику та камеральні науки.

Став відомим завдяки публікації деяких значних праць, список додається. На своїх лекціях з математики, попри конкуренцію, і з фізики, навіть не маючи повного апарату, який повинен бути у професора фізики, він ніколи не відчував нестачі в задоволених слухачах.

Ось загальними рисами і все, що можна сказати про вищезазначені три кандидатури. Усі вони за віросповіданням протестанти, незаплямованої репутації. Останній з них одружений і є батьком двох дітей.

Нижчепідписаний просить Його Поважність пана графа Потоцького при змозі повідомити докладніше, на що можуть розраховувати сі люди, які погодилися присвятити себе сьому закладу.

Ми знайомі з розпорядженням Його Величності Імператора щодо Академії Вільно[16] та припускаємо, що такий самий порядок діє і відносно Харкова[17].

У листі до нижчепідписаного Його Поважність пан куратор вказує жалування в розмірі 2000 карбованців сріблом[18]. Хотілося би дізнатися тепер наступне:

Як ішли би справи з пенсією по тому, як мине, скажімо, 25 років служби?

На що можуть розраховувати дружина та діти у разі передчасної смерті чоловіка?

Які дорожні і транспортні витрати будуть покриті на такий тривалий переїзд?

Коли очікується виїзд та вступ на посаду?

Чи можна сподіватися на одержання жалування вже за три місяці до вступу на посаду? Наскільки можна розраховувати у Харкові, як і у Вільно, на кабінет фізики, хімічну лабораторію та подібні пільги?

Далі, хімік доктор Шнауберт просить дозволу для створення інституту хімії та фармацевтики здійснювати підготовку молодих аптекарів, для чого йому бажано було б очолити університетську аптеку. Він готовий також заснувати кабінет фармацевтичного товарознавства і був би радий спробувати себе в роботі всіх технічних установ, фабрик та мануфактур, які можна було б організувати відповідно до місцевих умов.

Се все, що я покірно можу представити на мудрий суд Його Поважності пана куратора.

Переклад з німецької. Публікується за: *Goethes Werke: Herausgegeben im Auftrage der Großherzogin Sophie von Sachsen: IV. Abtheilung: Goethes Briefe: Bd. 16: 1802. 1803*. Weimar, 1894. S. 357–363.

2. До А. Є. Чарторийського

28 листопада 1803 р., Єна

Будучи щиро і покірно вдячним Вашій Поважності за милостиву пам'ять, змушений з бентегою зізнатися в певній незручності, про яку я не соромлюся розповісти такому шляхетному добродію та благодійнику.

Доданий лист містить відомості, зібрані мною на бажання графа Северина Потоцького і котрі я хотів би тепер переслати йому.

Однак ні мені, ні моєму оточенню не вдалося встановити точне місце, звідки високоповажний муж відправив сього листа, тому наважуся просити вибачення за вільність передати мою відповідь через Вашу Поважність.

Завжди уклінно до послуг Вашої милостивої Поважності.

[Єна] 28 листопада 1803 року.

[Чернетка]. Переклад з німецької. Публікується за: *Goethes Werke: Herausgegeben im Auftrage der Großherzogin Sophie von Sachsen: IV. Abtheilung: Goethes Briefe: Bd. 16: 1802. 1803*. Weimar, 1894. S. 363.

3. До С. Й. Потоцького

27 лютого 1804 р., Ваймар

Графу Северину Потоцькому

Лист Вашої високочесної Поважності від 8/20 січня[19] був доставлений лише 21 лютого. Негайно ж я передав копію пояснень і рішень Вашої Поважності добродіям Шаду і Шнауберту, у відповідь обидва уклінно прийняли Ваше милостиве запрошення, про що я маю честь Вас повідомити. Обов'язок сих мужів тепер — прискорити свій від'їзд, як бажає Ваша Поважність, щоби негайно

вступити на службу до Вас, високоосвіченого знавця наук та поточних державних справ, знайшовши незабаром доцільне застосування своїм талантам на користь справи. Прошу Вашу Поважність пробачити мені мою лаконічність, бо я не маю права затримувати поштового посланця.

Ваймар, 27 лютого 1804 року.

[Чернетка]. Переклад з німецької. Публікується за: *Goethes Werke: Herausgegeben im Auftrage der Großherzogin Sophie von Sachsen: IV. Abtheilung: Goethes Briefe: Bd. 17: 1804 – Mai 1805*. Weimar, 1895. S. 78.

4. До Крістіана Ґоттлоба Фреге[20]

28 березня 1804 р., Ваймар

Нижчепідписаний, за посередництва якого було укладено угоду, сим свідчить, на вимогу, що добродіям докторам Шаду і Шнауберту, які перебувають в Єні і прийняли запрошення до Харківської академії, було обіцяно за се 200 дукатів золотом і 117 дукатів сріблом[21].

В[аймар], 28 березня 1804 року.

Ґ[ете].

[Чернетка]. Переклад з німецької. Публікується за: *Goethes Werke: Herausgegeben im Auftrage der Großherzogin Sophie von Sachsen: IV. Abtheilung: Goethes Briefe: Bd. 17: 1804 – Mai 1805*. Weimar, 1895. S. 107–108.

5. До Ґеорга Карла фон Ріхтера[22]

[5 квітня 1804 р.]

[5 квітня]

Обидва доктори Й.-Б. Шад і Гайнріх Шнауберт[23], що сієї миті перебувають у Єні, отримали запрошення до російської академії в Харкові, їм уже виплачені подорожні; однак, імовірно, через тривалий від'їзд Його Поважності пана куратора графа Потоцького

до Петербурга, до сього дня не прибули паспорти, через що від'їзд був перенесений на початок травня; отим постає питання, чи можливо було б одержати паспорти в Російському та Римському[24] Імператорських посольствах у Дрездені, щоби дістати дозвіл для в'їзду в Російську імперію та мандрівки її землями поважних мужів, перший з яких вирушає з дружиною та дітьми, другий з самою дружиною, можливо, зі слугою чи служницею. Зазначених осіб потрібно забезпечити також академічними та іншими юридичними довідками. Наскільки відомо, шлях пролягає через Лемберґ[25]. Милостиве задоволення сього покірного прохання викликало би жваву подяку з боку всіх зацікавлених сторін.

[Чернетка]. Переклад з німецької. Публікується за: *Goethes Werke: Herausgegeben im Auftrage der Großherzogin Sophie von Sachsen: IV. Abtheilung: Goethes Briefe: Bd. 17: 1804 – Mai 1805*. Weimar, 1895. S. 116.

6. До С. Й. Потоцького

19 липня 1804 р., Ваймар

Графу Северину Потоцькому

Уклінна доповідна записка.

Десь у середині травня обидва запрошені до Харківської академії професори[26] залишили Єну і давно мали вже опинитися в місці призначення, якщо судити з листів, які ми отримали з Лемберґа.

Напередодні їхнього від'їзду, волею випадку, якийсь молодий чоловік, ім'я якому Антоніус Райніш[27], чий життєпис тут додається, духовна особа скасованого Абатства Вайнґартен[28], відвідав професора Шада і вирішив супроводжувати його в дорозі. У сьому вбачається тим більший сенс, що він не справив враження необізнаного в педагогічній справі, а Його Поважність пан куратор у своєму листі цікавився такими кандидатурами, до того ж Райніш не лише не просить покрити його дорожні витрати, але й не зажадав твердої обіцянки влаштування на посаду, а сам зголосився взяти на себе всі ризики та витрати у зв'язку з таким тривалим переїздом, отож рішення щодо нього приймати Вам як куратору, Ваша Поважносте.

Відтепер усе залежить від того, чи отримаю я звістку, чи задоволені потреби Харкова в педагогах, або ж там ще потрібні викладачі.

Пошук кандидатури викладача державної економіки для мене не мав успіху. Пан професор Сарторіус[29] в Ґеттінґені, найбільш обізнаний у цій галузі і здатний якнайкраще оцінити здібності своїх колег, пише мені сими днями таке:

«Щодо професора державної економіки, статистики та ін. мені зовсім нема кого запропонувати. Певною мірою відомі добродії в цій галузі, як я чую, вже відхилили запрошення до Росії; а серед моїх слухачів нині не знайдеться жодного, хто б підходив на цю посаду; а інші вже мають місце роботи і не хочуть його залишати».

Зате щодо кандидатури професора ветеринарії є надія. У Дармштадському окрузі, кажуть, є підхожий муж, але його ім'я мені поки не назвали; щойно дізнаюся детальніше, негайно повідомлю.

З повагою ставлю свій підпис. Ваймар, 14 липня 1804 року.

З доданої докладної записки Ваша Поважність узріє, що до сього часу вдалося зробити відносно харківських професур, сподіваюся, що я зміг хоча б деякою мірою задовольнити Вашу Поважність. Про подальші успіхи у свій час буде також небезпремінно Вам доповідано, за сим залишаюся щиро Вашим, у сподіванні на милостиву прихильність Вашої Поважності. Оскільки місцезнаходження Вашої Поважності мені невідоме, то я направив дублікат сього листа до Лемберґа[30].

З глибокою пошаною, нижчепідписаний.

В[аймар]. 19 липня 1804 року.

[Чернетка]. Переклад з німецької. Публікується за: *Goethes Werke: Herausgegeben im Auftrage der Großherzogin Sophie von Sachsen: IV. Abtheilung: Goethes Briefe: Bd. 17: 1804 – Mai 1805*. Weimar, 1895. S. 159–161.

7. До С. Й. Потоцького

13 вересня 1804 р., Ваймар

Графу Северину Потоцькому

Р.Р.[31]

З доданих паперів Ваша Поважність милостиво побачить, що пан капітан Пільґер[32] з Ґіссена рекомендується на посаду професора

ветеринарного мистецтва, а пан фон Лойварден, який зараз перебуває в Ґеттінґені, рекомендується на посаду професора науки про державу.

Зобов'язуюсь негайно і точно виконати рішення та розпорядження Вашої Поважності у сій справі.

З особливою пошаною ставлю підпис. рр.[33]

Ваймар, 13 вересня 1804 року.

[Чернетка]. Переклад з німецької. Публікується за: *Goethes Werke: Herausgegeben im Auftrage der Großherzogin Sophie von Sachsen: IV. Abtheilung: Goethes Briefe: Bd. 17: 1804 – Mai 1805. Weimar, 1895.* S. 195–196.

Коментарі

1. Потоцький Северин Йосипович (Potocki Seweryn Antoni) (1762–1829) — граф, державний діяч. З 1802 р. — член комісії училищ Міністерства народної освіти Російської імперії, з 1810 р. — член Державної ради. Перший попечитель Харківського навчального округу (1803–1817 рр.). Доклав багатьох зусиль для підбору перших професорів до новоствореного Харківського університету. Разом зі слобідсько-українським губернатором І. І. Бахтіним клопотався про збирання коштів серед дворянства, опікувався створенням університетських кабінетів, приділяв особисту увагу заснуванню університетського ботанічного саду. Подарував університету цінні мистецькі твори, зразки старожитностей, колекцію мінералів тощо. Почесний член Харківського університету з 1818 р. В останні роки життя активно займався різними торговими і промисловими справами.

2. Мається на увазі Харківський університет.

3. Ідеться про лист С. Й. Потоцького до Й. В. Ґете від 12 (24) жовтня 1803 р. У ньому містився запит до адресата щодо підбору кандидатур на професорські посади до Харківського університету. Зокрема, С. Й. Потоцький писав про пошук професорів хімії, фізики, математики, політичних і моральних наук.

4. Вказаний лист від С. Й. Потоцького був написаний французькою мовою; Й. В. Ґете відповідав німецькою.

5. Чарторийський Адам Єжи (Czartoryski Adam Jerzy) (1770–1861) — князь, державний діяч, генерал-лейтенант. Член Негласного комітету (з 1801 р.), сенатор (1805–1831 рр.), Неодмінної ради (1805–1810 рр.) і Державної ради (1810–1831 рр.) Російської імперії. Товариш міністра закордонних справ (1802–1804 рр.), управитель Міністерства закордонних справ (1804–1806 рр.). Упродовж 1803–1823 рр. був попечителем Віленського навчального округу. Під час Польського повстання 1830–1831 рр. очолював тимчасовий повстанський уряд. Після поразки повстання емігрував до Західної Європи.

6. Від лат. *perge perge* — тут: та ін.

7. Шад Йоганн Баптист (Schad Johannes Baptista) (1758–1834) — теолог, філософ. З 1768 р. навчався в єзуїтській семінарії, пізніше поступив послушником до монастиря. У 1798 р. порвав з католицькою церквою. За підтримки Й.-Ґ. Фіхте отримав ступінь доктора філософії в Єнському університеті, де читав філософію з 1799 р. У 1804 р. був запрошений до Харківського університету, де отримав посаду ординарного професора теоретичної і практичної філософії. Неодноразово був обраний деканом відділення словесних наук, морально-політичного відділення, був членом Правління та секретарем Ради Харківського університету. У 1816 р. був звільнений зі служби за звинуваченням у вільнодумстві та висланий з Російської імперії. Після цього викладав у Берлінському та Єнському університетах. Зв'язки Й.-Б. Шада з Харківським університетом детально розглянув В. О. Абашнік (Abashnik 2014, 57–275). З 2017 року ім'я професора Й.-Б. Шада носить кафедра теоретичної та практичної філософії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. У 2018 році на філософському факультеті цього ж університету була відкрита іменна аудиторія на честь Й.-Б. Шада.

8. На той час Й.-Б. Шаду було 45 років.

9. Як можна судити з автобіографії Й.-Б. Шада, з 1799 по 1804 рр. він опублікував такі праці: 1) "Grundriss der Wissenschaftlehre" («Нарис науки пізнання»); 2) "Geist der Philosophie unserer Zeit" («Дух

філософії нашого часу»); 3) “Transcendentale Logik” («Трансцедентальна логіка»); 4) “Ziemlich starke Abhandlung in dem Philosophischen Journal” («Доволі сильна стаття у Філософському журналі»); 5) “Abhandlung über die Verbesserung des Mönchwesens” («Стаття про вдосконалення чернецтва»); 6) “System der Natur- und transcendental Philosophie” («Система натур- та трансцедентальної філософії»); 7) “Meine Lebensgeschichte” («Моя історія життя»); 8) “Gefahren des Staates und der Religion von Seiten des Mönchsthums” («Ризики для держави та релігії з боку чернецтва»); 9) “Das Paradies der Liebe” («Рай кохання» — монашеський роман у двох частинах) (Zelenogorskiy 1896, 64).

10. Шнауберт Людвіг (Schnaubert Ludwig) (1782 – після 1812?) — хімік. У 1803 р. отримав ступінь доктора в Єнському університеті, потім навчався практичній хімії та аптекарській справі у Хіміко-фізико-фармацевтичному пансіоні Й.-Б. Троммсдорфа в Ерфурті. У 1803 р. здобув докторський ступінь в Єнському університеті. У 1804 р. запрошений до Харківського університету, у 1806 р. затверджений на посаді ординарного професора. Став першим завідувачем університетської хімічної лабораторії, доклав чимало зусиль до вивчення природних ресурсів Слобожанщини. У 1811 р. вийшов у відставку у зв’язку з хворобою дружини. Після цього переїхав до Москви. Подальша доля невідома.

11. На той час Л. Шнауберту був 21 рік.

12. Хіміко-фізико-фармацевтичний пансіон для молоді (Chemisch-physikalisch-pharmaceutische Pensionsanstalt für Jünglinge) — перший на німецьких землях навчальний заклад фармацевтичного профілю. Був заснований Й.-Б. Троммсдорфом в Ерфурті у 1795 р., діяв до 1828 р. За цей час у закладі пройшли підготовку понад 300 осіб. Діяльність пансіону створила потужний кадровий потенціал для подальшого розвитку німецької фармацевтичної промисловості.

13. Троммсдорф Йоганн Бартоломеус (Trommsdorff Johann Bartholomäus) (1770–1837) — хімік, фармацевт. У 1794 р. в Ерфуртському університеті здобув науковий ступінь доктора філософії, а в 1809 р. — доктора медицини. З 1795 р. був професором медичного факультету

Ерфуртського університету, того ж року заснував Хіміко-фізико-фармацевтичний пансіон для молоді. У 1813 р. заснував хіміко-фармацевтичну фабрику Троммсдорфа, яка діє і донині. У 1822 р. очолив Ерфуртську академію некомерційних наук, а в 1827 р. став співзасновником Ерфуртської торговельної асоціації. Опублікував 34 книги та понад 500 журнальних статей з хімії та фармації, заснував і редагував кілька фахових часописів. Вважається одним з найбільш відомих аптекарів та фармацевтів свого часу.

14. Фішер Йоганн Карл (Fischer Johann Karl) (1761–1833) — математик. Здобув юридичну освіту в Єнському університеті, однак скоро залишив юриспруденцію і став вивчати математику і природничі науки. У 1788 р. здобув ступінь доктора філософії і в 1792 р. призначений ад'юнкт-професором. З 1807 р. був професором математики й фізики в академічній гімназії Дортмунда, а з 1818 р. — професором математики й астрономії в Ґрайфсвальдському університеті.

15. Ідеться про Єнський університет.

16. Мається на увазі Віленський університет. Вільно — назва міста Вільнюс (нині столиця Литви) до 1939 р.

17. Вірогідно, ідеться про Статут Віленського університету, підписаний Олександром I 18 (30) травня 1803 р. Статут Харківського університету був затверджений 5 (17) листопада 1804 р. Порівняльний аналіз цих документів див. (Zharova 2011).

18. Й.-Б. Шад в автобіографії писав, що був запрошений до Харківського університету на таких вигідних умовах, які тоді не міг пропонувати за професорське місце жоден німецький князь. Зокрема, було обіцяно жалування професора у розмірі до 2 400 талерів; кожна додаткова посада в університеті, як-от ректор, декан, секретар, оплачувалася окремо; також надавалися підйомні кошти на проїзд до Харкова (Zelenogorskiy 1896, 64).

19. Ідеться про лист С. Й. Потоцького до Й. В. Ґете від 8 (20) січня 1804 р. У ньому попечитель Харківського навчального округу повідомляв, що кандидатура Й.-Б. Шада на посаду професора Харківського університету приймається «без обмежень». Там само

С. Й. Потоцький зазначив, що дослідження Й.-Б. Шадом новітніх філософських систем має «…слугувати зміцненню принципів здорової моралі і здорової логіки — як передумовам щастя суспільства…». Детальніше про це див., наприклад, (Abashnik 2014, 109–110).

20. Крістіан Ґоттлоб Фреґе (Christian Gottlob Frege) (1778–1855) — банкір, представник відомої династії банкірів з Ляйпциґа.

21. Очевидно, ідеться про підйомні кошти на проїзд до Харкова.

22. фон Ріхтер Ґеорґ Карл (von Richter Georg Karl) (1760–1806) — особистий секретар графа фон Лебена — вікарія саксонського курфюрста Фрідріха Авґуста III (з 1806 р. — король Саксонії Фрідріх Авґуст I).

23. Адресант помилково назвав Людвіґа Шнауберта Гайнріхом.

24. Ідеться про Священну Римську імперію германської нації, що існувала на теренах Центральної та Західної Європи з 962 р. до 1806 р.

25. Лемберґ — назва міста Львів (нині Україна) у період 1772–1914 рр.

26. Ідеться про Й.-Б. Шада і Л. Шнауберта.

27. Райніш Ґаллус (Reinisch Gallus) (1769–1811) — монах-бенедиктинець, богослов. У 1794 р. захистив богословську магістерську роботу, одночасно став священником. У березні 1804 р. після закриття монастиря подався до Єни і звернувся за допомогою до Й.-Б. Шада, якого знав раніше. На той момент Й.-Б. Шад з родиною збирався виїздити до Харкова, тож Ґ. Райніш прийняв рішення власним коштом без офіційного запрошення вирушити разом з ним. Був прийнятий до Харківського університету, де читав на підготовчому відділенні історію, географію і педагогіку, пізніше був помічником бібліотекаря.

28. Абатство Вайнґартен — абатство католицького ордену бенедиктинців у містечку Альтдорф (тепер Вайнґартен) на півдні Вюртемберґа. Заснований прибл. 900 р. як жіночий монастир, з 1036 р. існував як чоловічий бенедиктинський монастир. У 1803 р. абатство розпущено. У 1922 р. монастир був заселений заново бенедиктинцями й діяв до 2010 р. Зараз його приміщення використовують переважно для розміщення біженців.

29. Сарторіус Ґеорґ (Sartorius Georg) (1765–1828) — німецький історик та економіст. З 1802 р. — професор Ґеттінґенського університету. Уславився як автор тритомної монографії «Історія Ганзейського союзу» (Ґеттінґен, 1802–1808). Переклав і популяризував фундаментальну працю А. Сміта «Розгляд природи та причин багатства народів». Ґ. Сарторіус був запрошений на посаду професора політичної економії до Харківського університету, але відповів відмовою. Був великим прихильником Й. В. Ґете.

30. Й. В. Ґете написав два практично ідентичні варіанти листа до С. Й. Потоцького. Один з них був направлений до Лемберґа, його чорновий варіант разом з доповідною запискою вперше опубліковано у т. зв. «Ваймарському виданні» творів Й. В. Ґете й наведено в цій публікації. Другий варіант був направлений до Санкт-Петербурга. Його оригінал станом на 1932 р. зберігався у фондах Публічної бібліотеки (тепер Російська національна бібліотека в Санкт-Петербурзі) й був опублікований без доповідної записки (Gabrichevskiy 1932, 832).

31. Від лат. *perge perge* — тут: продовження.

32. Пільґер Мартін Гайнріх (Pilger Martin Heinrich) (1760, за іншими даними 1761–1828, за іншими даними 1838) — медик, ветеринар. З 1801 р. працював ветеринарним лікарем Гессенського ландграфства і викладав ветеринарію в університеті м. Ґіссен. У 1805 р. обраний ординарним професором Харківського університету (затверджений на посаді в 1806 р.). У 1807 р. запропонував влаштувати при Харківському університеті ветеринарний інститут, але цей план не був втілений у життя. Практикував як ветеринар, також успішно лікував людей, проте через низку бюрократичних перепон був змушений припинити лікувальну практику. У 1817 р. заснував у Харкові перший у Східній Європі ветеринарний журнал «Украинский домовод» («Український домовод»), який видавав власним коштом. У 1822 р. залишив Харківський університет через хворобу.

33. Від лат. *perge perge* — тут: та ін.

Список джерел та літератури / References

Abashnik, V. A. *Harkovskaya universitetskaya filosofiya (1804–1920) T. 1: 1804–1850 gg.* Kharkiv, 2014. (In Russian)
Абашник, В. А. *Харьковская университетская философия (1804–1920) Т. 1: 1804–1850 гг.* Харьков, 2014.

Bagaley, D. I. *Opyit istorii Harkovskogo universiteta (po neizdannyim materialam)*. T. 1: 1802–1815 gg. Book 1. Kharkiv, 1894. (In Russian)
Багалей, Д. И. *Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам).* Т. 1: 1802– 1815 гг. Кн. 1. Харьков, 1894.

Bakirov, V. S., ta in. *Kharkivskyi natsionalnyi universytet im. V. N. Karazina za 200 rokiv.* Kharkiv, 2004. (In Ukrainian)
Бакіров, В. С., та ін. *Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років.* Харків, 2004.

Bakirov, V. S. (hol. red.). *Klasyka, shcho vyperedzhaie chas: do 215-richchia Karazinskoho universytetu*. Kharkiv, 2020. (In Ukrainian)
Бакіров, В. С. (гол. ред.). *Класика, що випереджає час: до 215-річчя Каразінського університету.* Харків, 2020.

Gabrichevskiy, A. Avtografyi Gete v SSSR. *Literaturnoe nasledstvo*, t. 4–6, 1932, s. 817-854. (In Russian)
Габричевский, А. Автографы Гете в СССР. *Литературное наследство*, т. 4–6, 1932, с. 817-854.

J. W. Goethe — F. Schiller. Perepiska. T. I. Translator I. E. Babanov, Moscow, 1988. (In Russian)
И.-В. Гете — Ф. Шиллер. Переписка. Т. II. Переводчик И. Е. Бабанов, Москва, 1988.

J. W. Goethe — F. Schiller. Perepiska. T. II. Translator I. E. Babanov, Moscow, 1988. (In Russian)
И.-В. Гете — Ф. Шиллер. Переписка. Т. II. Переводчик И. Е. Бабанов, Москва, 1988.

Goethes Werke: Herausgegeben im Auftrage der Großherzogin Sophie von Sachsen: IV. Abtheilung: Goethes Briefe: Bd. 16: 1802. 1803. Weimar, 1894.

Goethes Werke: Herausgegeben im Auftrage der Großherzogin Sophie von Sachsen: IV. Abtheilung: Goethes Briefe: Bd. 17: 1804 – Mai 1805. Weimar, 1895.

Posokhov, S. I. (nauk. red.). *V. N. Karazin. Dialohy u chasi y prostori: doslidzhennia i materialy.* Compl. O. I. Vovk, & S. M. Kudelko, Kharkiv, 2015. (In Ukrainian and Russian)
Посохов, С. І. (наук. ред.). *В. Н. Каразін. Діалоги у часі й просторі: дослідження і матеріали.* Укладачі О. І. Вовк та С. М. Куделко, Харків, 2015.

Vovk O., Byelozyorova, O. Perehortaiuchy storinky universytetskoi istorii: pidhotovka do vidkryttia Kharkivskoho universytetu u dzerkali epistoliariiv. *Universitates*, no 1, 2020, s. 97-101. (In Ukrainian and Russian)

Вовк О., Бєлозьорова, О. Перегортаючи сторінки університетської історії: підготовка до відкриття Харківського університету у дзеркалі епістоляріїв. *Universitates*, № 1, 2020, с. 97-101.

Zaitsev, B. P., ta in. *Pochesni chleny Kharkivskoho universytetu. Biohrafichnyi dovidnyk*. Kharkiv, 2015. (In Ukrainian)
Зайцев, Б. П., та ін. *Почесні члени Харківського університету. Біографічний довідник*. Харків, 2015.

Zelenogorskiy, F. Iv. G. Shad, byivshiy professor filosofii v Harkovskom universitete (1804–1817). *Zapiski imperatorskogo Harkovskogo universiteta*, book 2, 1896, s. 49-64. (In Russian)
Зеленогорский, Ф. Ив. Г. Шад, бывший профессор философии в Харьковском университете (1804–1817). *Записки императорского Харьковского университета*, кн. 2, 1896, с. 49-64.

Zharova, E. Yu. Universitetskie ustavyi 1803–1804 gg. *Voprosyi obrazovaniya [Education Issues]*, no. 4, 2011, pp. 268-290. (In Russian)
Жарова, Е. Ю. Университетские уставы 1803–1804 гг. *Вопросы образования*, № 4, 2011, с. 268-290.

Olha Vovk
Candidate of History
V. N. Karazin Kharkiv National University
4 Svobody sq., 61022, Kharkiv, Ukraine
Email: o.i.vovk@karazin.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1991-4385

Olena Byelozyorova
Candidate of Philology, Associate Professor
V. N. Karazin Kharkiv National University
4 Svobody sq., 61022, Kharkiv, Ukraine
Email: byelozyorova@yahoo.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6668-5685

"WITHOUT DELAY, I SET OUT TO FULFILL THIS PLEASANT DUTY": THE ROLE OF JOHANN WOLFGANG VON GOETHE IN THE HISTORY OF KHARKIV UNIVERSITY THROUGH THE PRISM OF HIS CORRESPONDENCE

The article presents the first Ukrainian translation of several letters by the world-renowned German statesman, poet, writer, thinker, and naturalist, the founder

of modern German literature Johann Wolfgang von Goethe (1749–1832) that shed light on his role in selecting the first professors for Kharkiv University. The author briefly outlines the course of Goethe's communication with functionaries of the Kharkiv school district and Kharkiv University in the early years the 19th century, traces the history of the publication of Goethe's letters, and notes that until now they have been largely neglected by students of the history of Kharkiv University. The article features seven letters, selected from the complete 'Weimar edition' of Goethe's works and translated from the German with commentary. The earliest document is dated 27 November 1803, and the latest — 13 September 1804. The letters are addressed to the curator of the Kharkiv school district Count Seweryn Potocki, curator of the Vilnius school district Prince Adam Jerzy Czartoryski, and German merchants and officials involved in the financial and logistical aspects of the relocation of the first German professors to Kharkiv. The correspondence revolves around the future professors of Kharkiv University J. B. Schad, J. L. T. Schnaubert, and M. G. Pilger and adjunct G. Reinisch; other candidates who in the end did not join the faculty of Kharkiv University for various reasons are also mentioned. The organization of the new professors' research and teaching work at Kharkiv University and financial provision for them and their families are discussed. As a historical source, these letters give us insight into the complexity and fluidity of the process of putting together a faculty for the newly-established Kharkiv University.

Keywords: **Johann Wolfgang von Goethe, Kharkiv University, Sloboda Ukraine, Germany, 19th century, ego-documents, history of education, history of science**.

Текст надійшов до редакції 06.09.2023.
The text was received by the editors 06.09.2023.

Текст затверджено до друку 20.10.2023.
The text is recommended for printing 20.10.2023.